

19. Ряд универсалов оборонных, данных гетманами мешанам г. Чернигова // ЧГВ. - 1861. - № 15. - С. 97.
20. Ряд универсалов оборонных, данных гетманам и мешанам г. Чернигова // ЧГВ. - 1861. - № 14. - С. 91.
21. Доманова Г. Актіві книги Чернігівського магістрату // Література та культура Полісся. - Ніжин, 2002. - Вип. 21 - С. 48.
22. ЧГВ. - 1857. - № 21. - С. 175.
23. Материалы для истории местного судопроизводства. Протокол для записывания справ поточных на рок 1690 // ЧГВ. - 1852. - № 36. - С. 381. - 384.
24. Выпись с книг меских права Майдеборского ратуша Черниговского // ЧГВ. - 1854. - № 35 - 39.
25. Акты юридические // ЧГВ. - 1854. - № 36. - С. 249 - 251.
26. Юридические акты // ЧГВ. - 1859. - № 26. - С. 184.
27. Барловська А. Духівниці як культурно-історичні пам'ятки XVII - XVIII ст. // Сіверянський літопис. - 1998. - № 1. - С. 54.
28. Милорадович Г. Антониевский Любечский мужской монастырь // ЧГВ. - 1860. - № 46. - С. 330 - 333. - № 48. - С. 346 - 348.
29. Лазаревский А. Заметки об украинской старине // ЧГВ. - 1857. - № 19. - С. 159 - 162.
30. Краткое топографическое описание Новгородского Северского наместничества 1787 года // ЧГВ. - 1851. - № 45 - 47.
31. Краткое топографическое описание Новгородского Северского наместничества 1787 года // ЧГВ. - 1851. - № 45. - С. 381 - 385.
32. Див.: Гринь О.В. Описи Новгород-Сіверського намісництва останньої чверті XVII ст. як джерело з історії міст Лівобережної України // Сумська старовина. -2002.- № X. - С. 218 - 224.
33. «Краткое топографическое описание Новгородского Северского наместничества 1787 года» / Підготовка до друку та передмова О. Коваленка та І. Петrenchенко // Сіверянський літопис. - 1995. - № 5. - С. 149 - 156.
34. Воронов В.І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. - Дніпропетровськ, 2003. - С. 179.
35. Выписка из дневника Малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича о проезде Императрицы Елизаветы Петровны через Малороссию в 1744 г. // ЧГВ. - 1852. - № 45. - С. 507 - 509.
36. ЧГВ. - 1852. - № 12. - С. 115 - 118.
37. ЧГВ. - 1852. - № 36, 37 - 41.
38. Материалы. Письмо Л. Барановича к гетману Самуйловичу, писанное в 1672 г. // ЧГВ. - 1858. - № 38. - С. 294 - 295; Письмо Л. Барановича к Киевскому Митрополиту И. Нелюбовичу-Тукальскому, письмо Л. Барановича к гетману Дорошенку // ЧГВ. - 1858. - № 35. - С. 269 - 271; Письмо Л. Барановича к Мефодию, епископу Мстиславскому, блюстителю Киевской митрополии и два письма Л. Барановича к Царю Алексею Михайловичу // ЧГВ. - 1858. - № 27. - С. 209 - 210; Материалы. Письмо Л. Барановича к гетману Д. Многогрешному // ЧГВ. - 1858. - № 26. - С. 203 - 204; Материалы. Письмо Л. Барановича к наказному гетману Сомку, 1663 г. // - ЧГВ. - 1858. - № 25. - С. 194 - 195;
39. Материалы. - 1858. - № 25. - С. 193 - 196.
40. Материалы. - 1858. - № 27. - С. 209.

Володимир ШКВАРЧУК

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ. ЧИЇМИ РУКАМИ?..

2003 рік - чи не вперше на державному рівні - присвячений вшануванню пам'яті жертв голодомору й політичних репресій. Займатися цією темою тривалий час - зокрема й особливо голодомором - небезпечно для здоров'я. Нормальна людська психіка, при більш-менш живій уяві й не до кінця дерев'яних нервах, не витримує. Раз таке було можливим, і громи небесні не спопелили цю грішну землю чи хоча б прямих винуватців, - усе на світі здається таким хистким, непевним, ненадійним, нікчемним, безглуздом, що хоч вий. Але можна поговорити про чекістів, обминаючи жахіття, пов'язані з їхньою трудовою діяльністю, просто як про людей. Цікава ж тема: звідки вони бралися?

Зрозуміло: в пролетарській державі всі повинні були маскуватися під пролетарів. Це в Націонал-соціалістичну німецьку робітничу партію та її гестапо йшли виключно лавочники і торгаші, у нас такого бути не могло. Однак з різних анкет і джерел про

чекістів певного періоду (ми тут розглядатимемо переважно вищий керівний склад органів радянської держбезпеки) так і випирає: батько - прикажчик конторник, фармацевт, дрібний торговець, купець 2-ої гільдії, булочник-табельник, сировар, рахівник, власник цегельного заводу (як у братів Берманів - наркома внутрішніх справ БРСР та заступника наркома внутрішніх справ СРСР, розстріляних лише в 1939 році, хоч варто було в колісці), м'ясник, сторож, кондуктор, поштар, ювелір, бухгалтер, шапкар, рагістратор-статистик, приймальник складу, експедитор, закрійник, страхоагент, брокер, сгер, годинникар, лакей, арендатор, сортувальник, офіціант, буфетник, полотер, телеграфіст, комісіонер-посередник, ветеринар, власник галантерейної лавки, кустар-одинак, пекар, перукар-склодув, коробейник-перекупник, поліційний наглядач, маслобійник, гравер, підпачкова, самоосвіта, церковно-парафіяльна школа, сільська школа, міське училище, реальне училище, трудова школа, землемірне училище, ремісниче училище, учительська школа, педкурси, класична гімназія, земська школа, правова академія, «Талмуд-Гора», ветеринарний інститут... Проте місце роботи: хлопчик на побігеньках, рознощик посуду в трактирі, баночник на склозаводі, хлопчик у лавці, батрак, пастух, учень чи підручний слюсаря, кравця, аптекаря, шевця, перукаря, коваля, складува, пакувальник вина, продавець, телеграфіст, писар, конторник, чорнороб, пекар, покрівельник, паяльник, завскладу, бетонник, набірник, рахівник, землекоп, страхоагент, розсильний, фармацевт, комірник, рознощик газет, кур'єр, поденщик, пакувальник галантереї в приватній лавці, прибиральник, помкухаря, сторож, піаніст, конторський розсильний, слюсар цукрофабрики, листоноша, приймальник зерна на млині, артілі інвалідів, кубовник у трактирі... Особливого потягу до плуга, верстата, кельми, відбійного молотка з тих анкет не випливає; скоріше до кращої забезпеченості, канцелярії, влади, а звідти й до маузера і нагана. Усі вони були яскраво вираженими зятими шукачами тепліших місць під сонцем.

Освіта: домашня, початкова, самоосвіта, церковно-парафіяльна школа, сільська школа, міське училище, реальне училище, трудова школа, землемірне училище, ремісниче училище, учительська школа, педкурси, класична гімназія, земська школа, правова академія, «Талмуд-Гора», ветеринарний інститут... Проте місце роботи: хлопчик на побігеньках, рознощик посуду в трактирі, баночник на склозаводі, хлопчик у лавці, батрак, пастух, учень чи підручний слюсаря, кравця, аптекаря, шевця, перукаря, коваля, складува, пакувальник вина, продавець, телеграфіст, писар, конторник, чорнороб, пекар, покрівельник, паяльник, завскладу, бетонник, набірник, рахівник, землекоп, страхоагент, розсильний, фармацевт, комірник, рознощик газет, кур'єр, поденщик, пакувальник галантереї в приватній лавці, прибиральник, помкухаря, сторож, піаніст, конторський розсильний, слюсар цукрофабрики, листоноша, приймальник зерна на млині, артілі інвалідів, кубовник у трактирі... Особливого потягу до плуга, верстата, кельми, відбійного молотка з тих анкет не випливає; скоріше до кращої забезпеченості, канцелярії, влади, а звідти й до маузера і нагана. Усі вони були яскраво вираженими зятими шукачами тепліших місць під сонцем.

Зрештою, партія й сама в усі часи таких індивідів гостро потребувала, а вже органи ВЧК-ОДПУ-НКВС-МВС возносили декого - іноді у зовсім несподіваний спосіб - на нечувані висоти своєї піраміди. Цілком спокійним, врівноваженим, мирним, до кінця передбачуваним життям обдарувала доля уродженця Москви Нафталія Ароновича Френкеля. Закінчив будівельний технікум, до того ж у Німеччині, де освіта серйозніша, будував склади, школи і клуби в єврейських поселеннях Миколаєва і Херсона, приймав вантажі на пароплавах приватних власників України і Туреччини... У 1923 році, в 40-річному віці, спіймався на якомусь шахрайстві по відношенню до громадської чи державної установи й отримав 10 років Соловків. У ті часи в'язнів годували однаково, для зайнятості могли змусити переносити воду з ополонки в ополонку, вечорами ж у якісь групи збивалися, самодіяльністю займалися, навіть журнали випускали. Дивився Нафталій на весь той безлад і думав: це ж скільки дармової кінської сили без жодної користі пропадає! А якщо дати кожному норму, та таку, щоб пиццв, і годувати відповідно до її виконання? В середньому, кожен здатний, при найскромнішому харчуванні, витримувати такий режим місяців чотири - це ж який прибуток пролетарській державі! Обміркувавши й розробивши свій план (розум у нього працював, совість мовчала) на дванадцяти аркушах учнівського зошита, адресував його прямо Сталіну. Хазяїн цінував корисні для пролетарської справи пропозиції. Френкеля відпарили в лазні, видали нову робу й відправили літаком до столиці. Вождь мав з ним тривалу бесіду. Повернувся Френкель на Соловки не безправним зеком - великим начальником, перевіряти й обкатувати свої задумки на конкретній справі. Згодом працював у Москві, в Управлінні таборів особливого призначення, керував будівництвом Біломор-каналу, Байкало-Амурської залізниці, залізнично-дорожнім будівництвом на Далекому Сході всього Союзу, доріс до однієї з правих рук самого начальника ГУЛАГ НКВС СРСР Ізраїля Ізраїловича Плінера - з двокласним училищем за плечима, сина прокажчика, колишнього підручного на бараночному виробництві, провідника вагонів, купорщика пляшок на пивзаводі, помічника рибаків-промисловців тощо, і закінчив начальником Головного управління таборів залізнично-дорожнього будівництва НКВС-МВС СРСР. У 1947 році, в 64-річному віці, вийшов на пенсію у званні генерал-лейтенанта інженерно-технічної служби, з трьома орденами Леніна на чекістських грудях. Сталін так його цінував, що навіть написати заяву в партію не казав. Так і прожив, забиваючи «козла» в одному із московських дворів, до 77-річного віку безпартійним.

Один із стовпів радянського суспільства. Скільки мільйонів безправних зеків замордували за його метою й під його безпосереднім керівництвом - один Бог знає. Згадаймо, що до того часу в Росії виснажувати в'язнів непомірною фізичною працею за жалюгідну пайку вважалося аморальним. Декабристів змушували нагребти за день кілька тачок руди й називати це каторгою. Достоевський сам напрошувався товкти алебастр, аби хоч чимось розважитися.

Звичайно, не всі йшли до своїх чекістських висот через тюремні камери, але всі обов'язково через якийсь шахрайство. Нарком внутрішніх справ СРСР Генеральний комісар держбезпеки (на синіх петлицях зірка Маршала Радянського Союзу) Генріх Григорович Ягода (Єнох Гершеневич Ісгуда). Син годинникаря, гравера, аптекаря, ювеліра - він сам у цьому плутався. Закінчив екстерном 8 класів гімназії в Нижньому Новгороді. Анархіст, згодом незламний комуніст. Друкар, набірник, статистик, член бойової дружини, єфрейтор. У 1914 році вельми передбачливо і вдало одружився з Ідою Авербах - племінницею майбутнього голови ВЦВК Якова Свердлова. Партійні прізвиська «Тьомка», «Сич», «Одинокий», «Галушкін». В анкетах брехав, що з 1919 року член колегії Наркому зовнішньої торгівлі, хоч цього наркомату до 1920 року не було. Темна особа. Садист і вбивця. Засуджений до розстрілу в 1938 році, в 47-річному віці. Не реабілітований, хоч комуністи таких досі люблять.

Генеральний комісар держбезпеки Микола Іванович Єжов. Батько - наче ливарник, але з часом у своїх анкетах він його зовсім не згадував, а на слідстві зізнався лише до мами-литовки, словом, і там щось темне. Освіта: один клас початкового училища і курси марксизму-ленінізму, але вже в 32-річному віці, на посаді помічника завідувача організаційно-розподільчого відділу ЦК ВКП(б), коли йому могли видати документ, не питаючи знань. Учень слюсаря, учень кравця, безробітний, робітник заводу, робітник ліжкової фабрики, старший майстер артільної майстерні, робітник-солдат команди нестройових, робітник і член завкому склозаводу, завідувач клубу. В юності мав прізвисько «Колька-книжник», отже, любив книжки, які його, однак, нічого доброго не навчили, бо кожен бере з книжок лише своє, найближче його натурі. Це, як з кіно: один співчуває благородному шерифу, другий - чорному Ель-Койото. Розстріляний в 1940 році, в 45-річному віці. Рідним оголошували, що помер у 1942 році в місяцях позбавлення волі. У 70-х роках пустили чутку, що спочив Колька у Казані на руках лікарів-психіатрів. Невинною жертвою не вважається.

Лаврентій Павлович Берія. Цього ще не всі знають. Цікаве в його біографії те, що маючи непогану на той час освіту - Сухумське вище початкове училище, свою трудову діяльність почав усе ж таки з казначея і конторника. Це, що б не казали, все-таки характеристика. Сумісна з іншим: на жодній конкретній справі надовго не зосереджуватись, ніде собі місця не зігрівати (як селянин біля свого городу), постійно шукати способу хоч якось і чимось вивищитись, на чомусь погріти руки. Спільна риса всіх так званих професійних революціонерів (а насправді відчайдушних кар'єристів, готових на все), яких, як радять розумні люди, варто знищувати на другий день після революції. Їх і знищували - рано чи пізно. Іншої мови вони б не зрозуміли. Може не випадково певний час у радуспільстві побутував вислів: знищити як сказаних псів. До селян, яких теж розстрілювали пачками, ця формула чомусь не клеїлась. А всіляким партійцям-чекістам-троцькістам пасувала. Щось у ній і в них таке було... Берію знищили в 54-річному віці. За чекістськими мірками - мало не довгожитель. І тут кавказцям щастить.

Спустимося на поверх нижче - на рівень наркомів внутрішніх справ союзних республік, зокрема УРСР. Які люди тут окопалися? Звідки взялися? Яку долю собі створили?

Комісар держбезпеки 1-го рангу (по-армійському - командарм 1-го рангу, трішечки нижче Маршала Радянського Союзу) Всеволод Аполлонович Балицький. Українець з Дніпропетровщини. Батько - помічник-бухгалтер патронового заводу. Освіта на подив висока: 8 класів гімназії і 3 курси юрфаку Московського університету - вільним слухачем. Також Лазаревський інститут східних мов і тифліська школа прапорщиків. Гіршого ката в Україні не було. Розстріляний у 1937 році в Москві, в 45-річному віці. Не реабілітований, значить, жодної для того й зачіпки не було. Називав себе в анкетах «русским», бо інакше його в Політбюро ЦК ВКП(б) могли не обрати.

Комісар держбезпеки 2-го рангу (по-армійському - командарм 2-го рангу Ізраїль

Мойсейович Леплевський. (У колишніх радянських анкетах було прийнято ретельно зазначити національність; деякі дослідники, зокрема російські, його й досі дотримуються; я ж від цього правила відступлю, бо як би я навіть вказав помилково, що Ізраїль Мойсейович Леплевський - українець, з селян-козаків, все одно ніхто не повірить). Батько: різальник на тютюновій фабриці (начебто, бо брехали чекісти в цьому пункті безбожно). Освіта - жодної, тобто самоосвіта. Працював у шапкарній майстерні, на аптечному складі. Службу в органах держбезпеки почав з регістратора зброї Саратовської ЧК. Виріс до начальника особливого відділу ГУДБ НКВС СРСР - тобто начальника особливої таємної поліції всередині таємної поліції НКВС. Був наркомом внутрішніх справ Білорусії. В Україну його перекинули в 1932 році, якраз під голодомор. Розстріляний у 1937 році, в 42-річному віці. Не реабілітований.

Комісар держбезпеки 3-го рангу (по-армійському командарм 3-го рангу Олександр Іванович Успенський. Росіянин. Із сім'ї сторожа-лісника в Тульській губернії. Освіта: початкове училище, 2-річне училище, 2 класи духовного училища. Був заступником коменданта Кремля з внутрішньої охорони, бачив зблизька вождів. Нарком внутрішніх справ УРСР - з січня по листопад 1938 року. Довідавшись якимось чином, що й над його головою зависли хмари, залишив на службовому столі записку: «Труп шукайте в Дніпрі», утік. Переховувався під Москвою. Заарештований у Челябінській області за орієнтировками всесоюзного розшуку. Розстріляний у 1940 році, в 48-річному віці. Не реабілітований.

Комісар держбезпеки 3-го рангу Амаяк Захарович Кобулов. Вірменин із Тифліса. Син кравця. Освіта: п'ять класів торгової школи. Бухгалтер. В органах теж починав з рахівника. У 1938-39 роках - виконуючий обов'язки наркома ВМ УРСР. Розстріляний у 1954 році, в 48-річному віці, трохи пізніше від свого брата Богдана Захаровича Кобулова, першого заступника Берії, разом з ним і розстріляного в 1953 році, в 49-річному віці. Не реабілітований.

Комісар держбезпеки 2-го рангу Іван Олександрович Серов. Росіянин. Син селянина-середняка з Вологодщини. Закінчив сільську школу і міську школу 2-го ступеня. Починав із завідувача хати-читальні й голови сільради. Говорити про нього двома словами - просто гріх. Яких він тільки найвищих посад не займав, у яких країнах не побував, як успішно кавказькі народи на північ виселяв, як угорське повстання душив, як блискуче КДБ і ГРУ керував, яких тільки нагород не отримувал! Траплялося, правда, що його звання Героя Радянського Союзу позбавляли, з генерала армії до генерал-майора опускали, іноземні нагороди відбирали, але загалом на своє 85-річне життя скаржитися він не міг: хоч тепер піонерам за взірць його став!

Комісар держбезпеки 3-го рангу Василь Тимофійович Сергієнко. Українець з Харківщини. Батько - швець (не любили батьки комісарів за плугом чи з серпом ходити; очевидно, щось у цьому таки є). Освіта 3 класи міського парафіяльного училища. Працював учнем друкаря, учнем різальника на картонажній фабриці, підручним слюсаря, фрезерувальником, вантажником, наймитом, чорноробом, купорщиком пляшок, завкранниці горілчаного заводу. У ДПУ почав з практиканта й фельдгегера. У 1940-1941 році на посаді начальника УНКВС Львівської області приводив до спільного знаменника галичан. Згодом - нарком ВС УРСР. При наближенні до Києва німців не забезпечив своєчасної евакуації апарату НКВС, від чого до 800 співробітників потрапили в оточення, полон, пропали безвісти. Сам, опинившись у кільці, сказав підлеглим: «Я вам тепер не нарком, робіть, що хочете». Самотужки пробрався до окупованого Харкова, відвідував родичів, відкрито появлявся в людних місцях. Після звільнення Харкова хазяйка квартири, що надала йому притулок, згинула за сумнівних обставин. Оскільки був любимчиком Берії, який зла йому не хотів, керував по війні північними таборами, мав догану від ЦК за грубе ставлення до підлеглих, ігнорування табірною політвідділу й порушення табірною режиму - любив, бачте, змушувати зеківський оркестр в урочистих випадках грати собі на радість. Звільнений з МВС у 1954 році за дискредитацію високого звання генерала. Тихо-мирно жив у Києві до 90-річного віку, не досягнувши два роки до горбачовської перебудови. Міцний був чоловік. Любив веселе життя, і воно йому вдавалося. Та й совість не заважала...

Комісар держбезпеки 3-го рангу Павло Якович Мешик. Українець із Конотопа, батько - службовець. Освіта капітальна: семирічка, ФЗУ, енергетичний інститут. З рік працював слюсарем. У 1932-33 роках - курсант Вищої школи ОДПУ СРСР. Зразу пішов по високих

посадах. Був наркомом держбезпеки УРСР в 1941 році й міністром ВС УРСР у 1953 році. У тому ж таки році розстріляний, в числі найперших посіпак Берії, в 43-річному віці. Не реабілітований. Якби не розстріл, теж, мабуть, жив би років до дев'яноста: життєвої сили в таких вистачало, та й по фотографії видно.

Ще був в Україні один комісар держбезпеки 3-го рангу - заступник міністра ВС УРСР Василь Тимофійович Іванов. Росіянин, зі Смоленщини. В анкетах батька, дрібного підрядника, називав коли селянином, коли бетонщиком. Закінчив у Москві 3-класне міське училище й 4-річну торгову школу. Працював, зрозуміло, касиром приватної крамнички, конторником, пакувальником, агентом по заготівлі продовольства. Був начальником Харківського губернського й окружного відділів ДПУ, начальником Донецького УНКВС. Заарештований у 1937 році в номері готелю «Москва». Засуджений до розстрілу «в особом порядку», тобто за списками, які підписував сам Сталін чи Молотов, у 44-річному віці.

Не всім давав тов. Сталін розгулятися!.. Тільки увійде товариш у повну силу і смак - а тут бац!.. У розквіті ж сил!.. Не реабілітований.

Несолодко доводилося й начальникам управління внутрішніх справ у Чернігові. (Із восьми більш-менш мені відомих перших двох - Двинянинова і Краукліса - розстріляли; інших відомостей про них у мене нема.

Комісар держбезпеки (рівнозначно армійському генерал-майору) Михайло Іванович Тимофеев. Цей - щасливчик. Аж дивно. Москвич, з родини робітника-металіста. Освіта: 3-річне міське училище, значно пізніше - Глухівська окружна радпартшкола, вже на посаді начальника окрвідділу ДПУ, тобто так, для анкети. Працював учнем і прикажчиком у приватних крамничках (ось де вони привчалися служити господарям), підручним слюсаря і токаря. Керував облуправлінням НКВС у Чернігові в 1934-36 роках. По-справжньому знайшов себе у виправно-трудовах таборах Півночі. Вийшов на пенсію в 1956 році - з посади начальника Головного управління таборів лісової промисловості. Ще 21 рік, до 83-річного віку, мирно проживав у Москві. Стовп радянського суспільства. Активний будівник комунізму. Вгодований, набичений, шия в комір кітеля не вміщається.

Старший майор держбезпеки (комдив по-військовому, генеральське звання) Юхим Хомич Кравець. Білорус, син чорнороба. Освіта: вище початкове училище. Працював писарем. У ВЧК - зразу в слідчі. Викривав ворогів народу в Брянську, Києві, Полтаві, Одесі, Дніпропетровську - взагалі, засиджуватися на одному місці їм не давали. У Чернігові керував зовсім мало - з грудня з 16 грудня 1936 року по 23 січня 1937 року. Заарештований у 1939 році, розстріляний у 1940-ому, в 42 роки. Звинувачення стандартні: шкідництво, теракти чи підготовка до них, участь у контрреволюційній організації. Безсумнівний ворог народу, бо не реабілітований.

Майор держбезпеки (комбриг по-військовому, перше генеральське звання) Петро Григорович Соколов-Шостак. Киянин, наче з міщан, але батька згадувати не любив, мати - кухарка по найму. Освіта: 3 класи початкової благодійної школи. Хлопчик на побігеньках, підручний прикажчика в крамниці готового плаття, безробітний, жив на випадкові заробітки, на завод чи в шахту, як належить пролетареві, не рвався. Службу другу народу почав у секретно-оперативному відділі Київської губЧК. Далі високі й найвищі посади в Тамбові, Петрограді, Вінниці, Одесі, Донецьку (якраз у 1932-33 роках). Начальник ЧОУ НКВС з 23 січня по червень 24 червня 1937 року. Через кілька місяців, в 41-річному віці, розстріляний - «в особом порядку», тобто кремлівськими списками у 1962 році реабілітований. Невинна жертва тоталітарного режиму й сталінських чекістських опричників. У часи Хрушова таких оплакували гіркими сльозами, оди, панегірики й мадригали про них складали; згодом перестали. Серед іншого, звинувачувався у нещирості до партії за те, що замаскував своє єврейське походження.

Майор держбезпеки Марк Борисович Корнев (Капелюс). З Херсонщини. Батько - кустар, дрібний торговець. Освіта: 2-річне міністерське-земське училище, однорічні вечірні загальноосвітні курси. Учень годинникаря, підручний сантехніка, робітник на складі будматеріалів, канцелярист-рахівник. Далі - партійна й комсомольська, ревтрибунальна, міліцейська, чекістська робота в Одесі, Балті, Тирасполі, Вознесенську, Миколаєві, Звенигороді, Кременчуці, Полтаві. Начальник УНКВС Молдавської АРСР. З 20 липня 1937 року по 26 лютого 1938 року - начальник ЧОУ НКВС. Немало за цей час він смертних вироків підписав українським селянам у складі «трійки»! Менше ніж півроку побув ще помічником наркома ВС Білорусії. Розстріляний 2 травня 1939 року

не дотягнувши всього шість днів до свого 39-ліття. За що боролись. Не реабілітований. Мабуть, насправді в чомусь забагато на себе брав. А тов. Сталін любив, щоб кожен знав своє місце й не висовувався. У 1950 році дружині повідомили, що помер у таборах від серцевого нападу, як належить, вигадавши дату.

Капітан держбезпеки (полковник по-армійському) Андрій Іванович Єгоров. Росіянин, син селянина-середняка з Сибірської губернії. Освіта: 3 класи реального училища, 2 класи трудової школи 2-го ступеня. Діловод повітового продкому, агент ЧК, співробітник для доручень, секретар слідчого. Плідна робота в Сизрані, Астрахані, Сталінграді вивела його до Москви - в секретно-політичний відділ у ГУДБ НКВС СРСР. Начальник ЧОУ НКВС - з 26 лютого 1938 року по 2 грудня того ж року, якихось дев'ять місяців. Тут і взяли. Дали трохи пожити. Розстріляли аж у 1941 році, в 37-річному віці. Значить, скуштував і тюрем, і таборів. Не реабілітований. І цьому не дали розгулятися.

Капітан держбезпеки Петро Павлович Дмитрієв. Донечанин, із славнозвісної Юзовки, може, молодих Хрущова і Ворошилова, на прізвисько «Володька», особисто знав. Писався українцем. З робітників. Освіта, як ні в кого: Новочеркаський політехнічний інститут, Північно-Кавказький енергетичний інститут. Чорнороб, слюсар, інженер, головний механік, головний енергетик. На зміцнення органів його кинули з посади завідувача промислово-транспортного відділу Сталінського обкому КП(б)У. Одразу начальником ЧОУ НКВС - з 8 січня 1939 року по 22 квітня 1940 року. Таку ж посаду справляв у Дніпропетровську, Чернівцях, Тернополі. Воював у військах НКВС. По війні знову на технічних посадах на виробництві. Жив до 66 років у Криму. З вигляду хворобливий. Якась нетипова біографія. І чого його в органи занесло? Воля партії?.. Адже там убивати треба було...

Капітан держбезпеки Василь Семенович Машлятин. З Північного Кавказу. Росіянин. З робітників. Освіта: 2-річна ЦПШ, 3 класи технічного училища. Підручний слюсаря, котельник, міліціонер. Потягнуло на оперативну роботу в органи - висліджувати, обшукувати, арештовувати, допитувати... Начальник ЧОУ НКДБ (чистий чекіст) - з 22 квітня 19 року по 28 березня 1941 року. Через півтора місяця по звільненні з посади чомусь помер, у 41-річному віці. Темна справа...

Варті згадки - не знаю, яким словом - найуспішніші на чекістському поприщі вихідці з колишньої Чернігівської губернії. Не марно ж вони на самий Олімп висунулися. Їхніми переміщеннями по службі найперші вожді займалися...

Комісар держбезпеки 2-го рангу Абрам Аронович Слуцький. Із с. Парафіївки Борзнянського району. Казав про батька, що залізничний кондуктор. Освіта: змішана гімназія. Учень слюсаря і конторника. Найвища посада: начальник 7-го (іноземного) відділу ГУДБ НКВС СРСР. 12 лютого 1938 року отруєний начальником УНКВС Московської області Заковським і заступником начальника 12-го (оперативної техніки) відділу ГУДБ НКВС СРСР Альохіним під час його доповіді одному із найстрашніших катів - першому на той час заступникові Берії командарму І-го рангу Михайлу Петровичу Фрінновському, невдовзі розстріляному. Посмертно виключений з партії як ворог народу. Його вбивці теж недовго затрималися на цьому світі. Леонід Михайлович Заковський (Генріх Ернестович Штубіс) - латиш, син лісника, 2 класи освіти, розстріляний у тому ж році. Михайло Сергійович Альохін (Смоляров) єврей, син купця 2-ої гільдії, 7 класів комерційного училища, розстріляний як німецький шпигун наступного року. Суворі звичаї були в тих пролетарських органах!

Комісар держбезпеки 3-го рангу (комкор по-армійському) Микола Галактіонович Миколаїв-Журід. З Конотопа. Українець. Батько - домовласник. Освіта: гімназія, юрфак Київського університету, Одеська школа прапорщиків. Працював у залізничній конторі. Найвища посада: начальник 3-го (контррозвідувального) відділу ГУДБ НКВС СРСР. Заарештований у 1938-ому, розстріляний у 1940 році, в 43 роки. Не реабілітований. У часи чисток виключався з партії як інтелігент і чужий елемент.

Старший майор держбезпеки Борис Олександрович Малишев (за іншою версією - Федір-Федот Лукич Льюченко). Українець. Із села десь біля Шостки, назву якого російські джерела передають як Клишек, що потребує уточнення. Батько - робітник (ох і підозрілі оті кондуктори та робітники в глухівській сільській місцевості!). Освіта: 3 класи сільського училища, 2,5 року міського училища екстерном. Хлопчик на побігеньках у приватних осіб, робітник, конторник. В армії - писар, дезертит, начальник активної частини і агентури 12-ої армії. Великі посади в різних областях, начальник УНКВС

Іркутської області. Заарештований у 1939-ому, розстріляний у 1941 році, в 46-річному віці. Не реабілітований.

Майор держбезпеки (комбриг по-армійському) Лев Йосипович Рейхман. Із Чернігова. З родини шевця. Освіта: I клас єврейського ремісничого училища. Слюсар кустарної майстерні в Чернігові, слюсар чавунно-ливарного заводу в Києві, безробітний. Висліджував ворогів у Бузулуці, Самарі, Новоросійську, Анапі, Чернігові, Ніжині, Теофіополі, Новгороді-Сіверському, Полтаві, Черкасах, Києві, Вінниці, Одесі, Донецьку, Запоріжжі, Харкові. Найвища посада: начальник відділу оборонної промисловості Головного економічного управління НКВС СРСР. Заарештований у 1939 році при зміні покоління Єжова на беріївців. Розстріляний у 1940 році, в 39-річному віці.

Майор держбезпеки (комбриг по-армійському) Мойсей Алієвський Мордухович. З Прилук. Син булочника. Освіта: однорічна єврейська школа. Учень у батьковій булочній, конторник у транспортній конторі по таксировці залізничних фрахтів, підмайстер у булочній брата, завсекції обліку й розділу житла в Москві. В органах - діловод Особвідділу ВЧК, на оперативній роботі, вища посада - начальник відділу актів громадського стану НКВС СРСР. Заарештований у 1938 році, в 40-річному віці, за шкідництво, теракт, здійснення чи підготовку контрреволюційного злочину. Отримав 15 років таборів, у 1955 році звільнений. Реабілітований. Невинна жертва чекістів-булочників.

Капітан держбезпеки (полковник по-армійському) Яків Іванович Пилипенко. Українець. Із селян-бідняків с. Блистова Менського району. Дослужився до посади начальника УНКВС Могилевської області, всю війну провів у полоні, опісля перевірки, образлива недовіра, довелося піти на виробництво, добре, що хоч без кулі в потилиці обійшлося. Рідкісний невдаха.

Капітан держбезпеки Олександр Іванович Старовойт. Українець. Із с. Григорівки Конотопського повіту. Батько - колійний обхідник. Освіта: 3 класи початкової залізничної школи, ФЗУ. Чорнороб, учень слюсаря, слюсар, механік. Тривалий час працював на Чернігівщині по партійній лінії. З 1939 року (33 роки хлопцеві!) - начальник УНКВС Одеської області. Звільнений через хворобу. Відраджений у НКВС Латвії, де в 1941 році потрапив в оточення. Подальша доля невідома. Схоже на те, що не за свою справу не берись. Раз тобі призначено долею крутити хвості...

Старший лейтенант держбезпеки (майор по-армійському) Ілля Залманович Рессін із Чернігова. Син прикажчика. Освіта: 3 класи міського училища. Навальник, відкатник, поммашиніста на лісопильному заводі. В органах держбезпеки працював у Чернігові, Ніжині, Луганську, Харкові, Дніпропетровську. Опікувався армією, флотом, оборонними заводами. Нарком внутрішніх справ АРСР німців Поволжя. Заарештований в кінці Великого терору. Розстріляний у 1940 році, в 37-річному віці. Не реабілітований. Одна з найблискучіших кар'єр.

Перше, що впадає в око при ознайомленні з біографічними довідками вищого керівництва органів внутрішніх справ і держбезпеки, - підозріле соцпоходження, скромна освіта й величезна кількість страт.

Непевне, чітко не окреслене, розмите соціальне становище робить людину злою і ворожою до основної трудової маси населення, передусім до її найстійкіших, найконсервативніших груп - селян і робітників. Формальна вища освіта, без необхідної внутрішньої культури, часто надає людині зайвої, не по розуму, самовпевненості; або, якщо та освіта серйозніша, змушує розмірковувати там, де треба негайно найрішучіше діяти. Постійні кровопускання забезпечували каральним органам необхідну ротацию, очищення, омолодження, свіжу кров і малогострі зуби. Раз для себе вирішивши: «У чекіста є лише дві дороги - на підвищення або в тюрму» - Сталін, знаючи, що то за публіка й чого від неї можна чекати, своїм керівним карателям заспокоюватися на досягнутому, спочивати на лаврах, загнивати в злочинній бездіяльності не давав. Величезну 20-річну роботу по вивченню керівного складу органів НКВС і держбезпеки провели московські дослідники Н. В. Петров і К. В. Скоркин. За їх даними: якщо до 1934 року вождь ще терпів серед своїх найперших катів 8 колишніх членів Бунду і Паолей-Ціону, 7 соціалістів-революціонерів, стільки ж анархістів та 3 білих, то в 1939 році їх заступив лише один чоловік з небільшовицьким минулим - товариш Берія з його членством у партії Муссават. Так само з національностями. У 1936 році серед найвищого керівництва внутрішніх органів (повторюю, серед самої верхівки, тобто еліти з еліт)

було: 43 євреї, 33 росіяни, 9 латишів, 6 українців, 5 поляків, 4 грузини, 2 білоруси, 2 німці, 1 вірменин і 1 азербайджанець. Тут повернув Сталін поволі в кадровому питанні свою «генеральну лінію», і картина в 1941 році різко змінилася (кадри в різні роки то зменшувалися, то росли, тому загальні цифри тут не сходяться): росіян - 118, українців - 28, грузинів - 12, євреїв - 10, білорусів - 4, вірменів - 2, латишів - один, всіх інших - 0. Як і завжди, кого розстріляли, хто «вмер під час слідства» чи в таборі...

Безпристрасна суха статистика відзначає ще одне: з часом, коли малоосвічених, озлоблених, марнославних синів дрібних торговців і ремісників, що починали свою кар'єру з хлопчиків на побігеньках, поступово винищили, ще й почали надавати перевагу представникам титульної нації, в органи косяками пішли люди чимось скривджені - з неповних або так званих неблагополучних сімей, волоцюги, безпритульні, чимось закомплексовані, часто просто заздрісні, конфліктні, мстиві. З цього видно, яких людей суспільство повинно остерігатися (або належним чином дбати про кожного зокрема!), щоб не виплекати з них своїх можливих катів. Зрештою, є ще люди просто кайнової породи. А їх як не годуй!..

Наталія Слобожаніна

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Проблему розвитку історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХІХ ст. слід розглядати у контексті процесу усвідомлення значення локальної історії у справі освіти та виховання. У багатьох країнах Європи тоді спостерігався сплеск інтересу до історичного знання на ґрунті дослідження окремих регіонів. Я.Верменич, аналізуючи становлення краєзнавства, стверджує, що «в авангарді пошуків системи впорядкування знань про землі йшла Німеччина, де ідея малої Батьківщини з'явилась у атмосфері формування регіональної самосвідомості після об'єднання 1871 року. Місцева історія була піднята до рівня національної»¹. В Росії також з'явилися перші товариства по вивченню місцевого краю. Це були типові краєзнавчі організації, які відстоювали ідею батьківщинознавства.

На українських землях подібні товариства діяли нарізно, оскільки держава всіляко запобігала або ж ставила під контроль існування та діяльність наукових товариств, які в межах своєї компетенції займалися вивченням та описом губерній, складанням історичних, статистичних, топографічних описів краю. Так виникли своєрідні осередки краєзнавства (хоча самого поняття «краєзнавство» ще не існувало), які залучали до роботи над місцевою історією усіх аматорів старовини.

У зв'язку з новими тенденціями соціально-економічного розвитку Чернігівської губернії, що окреслилися внаслідок проведення реформ другої половини ХІХ ст., помітно зростає інтерес до географії та історії краю. Як зауважив О.Коваленко, «за цих умов помітно активізувалися історико-краєзнавчі студії, коло краєзнавців розширилось, тривав пошук організаційних форм, які б дозволили об'єднати зусилля аматорів старовини»².

У 1861 році в Чернігові була заснована Громада, члени якої займалися національно-культурною та громадсько-політичною діяльністю. С.Ніс, Л.Глібов, О.Тищинський, О.Білозерський видавали науково-популярну літературу, збирали матеріали з етнографії та фольклору. Після того, як у 1873 р. у Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, поживавилася дослідницька діяльність представників Чернігівської громади в галузі краєзнавства. Представники оновленої Громади В.Варзар, О.Русов, а згодом А.Верзилов вивчали становище селянства, його звичаї, побут та культуру. Крім статистики й етнографії, чернігівські громадівці «опрацьовували археологію, історію та географію України»³

У зв'язку з необхідністю сприяння економічному розвитку регіонів у другій половині